

III. ФІЛОСОФІЯ

I СУМІЖНІ СФЕРИ ДУХОВНОЇ ДІЙСНОСТІ

УДК 215

С.М. Повторєва

Національний університет „Львівська політехніка”

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОШУКИ ІВАНА ІЛЬІНА

© Повторєва С.М., 2004

Пам'яті Станіслава Шендрика,
який допомагав у підборі матеріалів до цієї статті, присвячується

Аналізуються деякі релігійно-філософські ідеї Івана Ільїна, глибокого і суперечливого мислителя, творчість якого увібрала в себе як досягнення європейської релігійно-філософської думки, так і надбання слов'янської філософії православного спрямування. Спостерігаючи кризу світоглядних засад європейської культури, І. Ільїн більш перспективною вважає православну орієнтацію в розвитку слов'янських народів. В його працях набувають оригінального тлумачення ідеї філософії серця.

The article dedicates to the analysis of the some religious and philosophical ideas of Ivan Ilyin. He was a one profound and contradictory thinker. His works examines both the achievements of West-European philosophy and theology, and the reflections about the orthodox Slavonic gain. He saw the crisis of the philosophical basis of European culture. So he considered that the orthodox orientation was more outlooks for the development of Slavonic peoples. His works contains the original interpretation of the idea about the philosophy of heart too.

Духовно-релігійне відродження в Україні має суперечливий характер. Разом з відновленням релігійної духовності і зростанням активності в різних сферах релігійної діяльності спостерігаються суперечливості, виникають нові проблеми. Це і міжконфесійні конфлікти, і поділ українського православ'я, і слабкий зв'язок релігійного життя українського суспільства з ідеологією і практикою європейського постмодерного екуменізму. Пошуки розв'язання проблем, що постали сьогодні в релігійному житті нашого народу, актуалізують звертання до історичного досвіду попередніх перехідних етапів історії країни. Одним з таких етапів був духовний ренесанс кінця XIX – початку XX ст., відомий під назвою Срібного віку. **Метою цієї роботи** є дослідження ідей одного з відомих і активних діячів цього періоду Івана Ільїна, чия релігійна філософія є маловідомою нашим сучасникам. Між тим його релігійно-філософські пошуки, безумовно, заслуговують на увагу з огляду на наші власні релігійно-

філософські шукання в умовах перехідної доби розвитку українського суспільства. Творчість Івана Ільїна досліджували переважно в Москві і Санкт-Петербурзі [2; 3; 4; 6; 13; 16]. Проте його ідеї становлять інтерес і для нас, оскільки вони долають межу національних проблем. Іван Ільїн пройшов шлях від захоплення ідеями західноєвропейської культури до реальної оцінки можливості їх втілення в життя країн слов'янського світу. Значна кількість людей в Україні внаслідок досвіду перебування в країнах Західної Європи нині більш реалістично оцінюють перспективи інтеграції України в європейське співтовариство. Думки і спостереження Івана Ільїна, його позиція щодо особливого шляху слов'янських країн, тлумачення слов'янської душі як більш орієнтованої на споглядання, інтуїтивне сприйняття світу серцем, є цінними в наш складний, переломний час. Іван Ільїн був філософом європейського масштабу і гатунку. Він добре знав і усвідомлював як позитивні, так і негативні сторони життя

Західної Європи. Його аналіз реалій європейської духовності з точки зору їх впливів на культурні процеси в слов'янському світі не втратив актуальності і нині. Автор доходить висновку, що справжнє національне і духовно-релігійне відродження можливе лише завдяки власним зусиллям і на власному національному і релігійному ґрунті, а не шляхом некритичного запозичення західних ідей, якими би прогресивними вони не видавалися на перший погляд.

Можливість досліджувати творчість Івана Ільїна для вітчизняних вчених з'явилася лише в останнє десятиліття у зв'язку з політичними, соціальними, ідеологічними змінами в житті народів, що входили до колишнього СРСР. Між тим складні, суперечливі, але, безперечно, не-тривіальні ідеї цього мислителя для західних філософів і теологів давно були предметом пильної уваги і осмислення. Іван Ільїн жив у переломну епоху. І нині ми переживаємо значні зрушення в усіх сферах життя суспільства. Ми є свідками релігійно-духовного ренесансу, про який він мріяв і який пророкував у своїх роботах.

Початок творчого шляху Івана Ільїна припадає на період Срібного віку в колах творчої інтелігенції Російської імперії. Хронологічно це 90 роки XIX ст. і 17 рік XX ст. до подій жовтневого перевороту. Вдалу і глибоку характеристику цього часу дав Микола Бердяєв, який писав, що це „...був справжній культурний ренесанс... Росія пережила розквіт поезії і філософії, пережила напружені релігійні шукання, містичні і окультні настрої. Як завжди і повсюди, до відвертого поступу приєдналася мода, і було достатньо брехні” [1, с. 237]. Слід зауважити, що Срібний вік не є лише внутрішньо культурним явищем Російської імперії, він має загальноєвропейське значення в історії філософської і теологічної думки. Крім того, мислителі Срібного віку були різного етнічного походження, різних національностей (російської, української, польської, єврейської, німецької тощо). Менталітет цих діячів значно вплинув на їх творчість, породивши унікальне поєднання найновіших ідей західної і кращих надбань слов'янської духовної культури.

Головні зусилля діячі Срібного віку концентрували на двох напрямках ідейної боротьби: визволенні духовної культури від гніту соціального утилітаризму і подоланні матеріалізму і позитивізму з релігійно-філософських пози-

цій. Яскравою ознакою цієї епохи було те, що елемент естетичний, що раніше придушувався, зробився домінуючим. Це, своєю чергою, призвело до значного послаблення етичних засад і внаслідок цього до зменшення вартості вольових компонентів в структурі людської діяльності. Тому Срібний вік породив дуже багато прожектів і надій, яким не судилося здійснитися. Звертаючи на це увагу, Микола Бердяєв писав: „Ренесанс стояв не тільки під знаком Духа, але й Діоніса” [1, с. 239]. В цьому фрагменті відчутним є звернення до ідей і термінології Ф. Ніцше, німецького мислителя, який найбільше вплинув на ідейні засади Срібного віку [14, с. 68–71, 82–83]. Микола Бердяєв відзначав також, що духовно-культурний ренесанс був вороже сприйнятий інтелігенцією лівого спрямування. Він трактувався в цих колах як зрада революційним традиціям визвольного руху.

Ось в такій духовній атмосфері жив і працював Іван Ільїн. Оточення справило певний вплив на формування його світогляду і зумовило сферу його наукових інтересів в початковий період творчості. Основні віхи біографії Івана Ільїна такі. Він народився 16 (28) березня 1882 р. в Москві. Його батько Олександр Іванович служив губернським секретарем Московської окружної палати; його мати Катерина Юліївна походила з німців; дівоче прізвище її було Швейкер. Іван Ільїн закінчив гімназію із золотою медаллю. Пізніше він навчався на юридичному факультеті Московського університету, який блискуче закінчив у 1906 р. з дипломом першого ступеня. В нього були чудові вчителі. Його безпосередніми наставниками були видатні філософи в галузі права – Павло Іванович Новгородцев і князь Євген Миколайович Трубецькой – друг і послідовник Володимира Соловйова.

В 1909 р. Ільїн отримує звання приват-доцента. Визначний вплив на його філософські погляди мало дворічне стажування за кордоном. Багато часу він навчався в Німеччині, де захопився німецькою філософією. В цей час він опублікував низку статей, присвячених аналізу різних аспектів філософських поглядів Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, а також обрав темою своєї магістерської дисертації проблему Бога і людини у вченні Гегеля. Повернувся додому Ільїн в 1912 р. і згодом був обраний профе-

сором Московського університету. Великий резонанс серед наукової громадськості отримала його магістерська дисертація. Після захисту Іван Ільїн отримав одразу два наукові ступені – магістерський і докторський. В дисертації дається висока оцінка гегелівської системи, яка інтерпретується як своєрідний переклад релігійного сприйняття світу мовою філософії. Те, що Ільїн вважав Гегеля передусім релігійним філософом, було оригінальним підходом до творчості видатного німецького мислителя. Ільїн розглядає філософію Гегеля як різновид інтуїтивізму, в межах цієї філософії природа поняття осмислюється як інтуїтивна, така, що відкривається „розумовому оку”. Надалі І. Ільїн розвиває в своїх творах метод споглядального богослов'я [4, с. 287].

Цікавим фактом є те, що захист дисертації відбувся в часи (19 травня 1918 р.), коли в Москві хазяйнували більшовики. На опонента Павла Новгородцева було виписано ордер на арешт. Під загрозою арешту був і сам Ільїн. Проте захист відбувся. На основі дисертації підготовлено книгу „Філософія Гегеля як вчення про конкретність Бога і людини”. Автор книги був визнаний провідним представником неогегельянства в Російській імперії (в тодішніх філософських колах його називали „німцем в руській філософії”), а ця праця і нині вважається найкращим дослідженням філософії Гегеля в російськомовному середовищі.

Слід відзначити, що в філософії Срібного віку Іван Ільїн за проблематикою досліджень, а також за стилем філософствування знаходився осторонь від інших філософів. Він відрізнявся індивідуалізмом, йому на відміну від більшості інших філософів передреволюційних часів не були властиві політична заангажованість і публіцистичність, зайва емоційність мови.

В роки громадянської війни (1918–1922) Ільїн стає одним з головних ідеологів так званого „білого” руху. За цей час його було заарештовано шість разів. Останній арешт закінчився вироком розстріляти, проте В. Ленін скасував цей вирок і замінив його на вигнання. У вересні 1922 р. Іван Ільїн разом з іншими дисидентами із середовища наукової і творчої інтелігенції на німецькому пароплаві “Oberburgermeister Haken” відбув з Петрограда в Штетин, а пізніше переїхав у Берлін. Згодом в роботі під назвою „Я вдивляюсь у життя. Книга роздумів”, на-

писаній німецькою мовою, Ільїн згадував що і німецька влада, і громадськість Німеччини з радістю прийняли вигнанців, турбувалися щодо вирішення їх проблем, загалом виявляли максимум уваги. Про це писав у книзі „Самопізнання” і Микола Бердяєв. Щире прийняття на німецькій землі згадують у своїх працях й інші пасажири „філософського пароплава”.

З лютого 1923 до липня 1934 року протягом 11 років Іван Ільїн працював професором Руського наукового інституту в Берліні. В 1927–1930 рр. він редагував і видавав „Руський колокол. Журнал вольової ідеї”. В Руському науковому інституті Ільїн викладав курси історії етичних вчень, системи етики, логіку, філософію релігії. Будучи непересічним оратором він виступав з публічними лекціями в Австрії, Бельгії, Латвії, Чехословаччині, Швейцарії. В цей період він написав і видав праці „Проблема сучасної правосвідомості” (Берлін, 1923), „Релігійний зміст філософії. Три промови” (Париж, 1924), „Про спротив злу силою” (Берлін, 1925), велику кількість статей та есе. Після Народної Соціалістичної революції 1933 року, внаслідок якої до влади в Німеччині прийшли нацисти, Ільїна було звільнено з Руського наукового інституту із заборонаю викладання і публічних виступів. Це спричинило його еміграцію в 1938 р. в Швейцарію. За допомогою відомого композитора і піаніста Сергія Рахманінова йому вдалося влаштуватись в передмісті Цюриха Цолліконі, де він провів останні роки життя. Тут він читав лекції. Помер Іван Олександрович Ільїн в 1954 році.

В сучасній історико-філософській літературі релігійно-філософські погляди Ільїна розглядаються і інтерпретуються вельми суперечливо. Деякі дослідники його творчості, зокрема В. Кураєв, А. Тимофеев та інші схильні трактувати релігійно-філософську концепцію І. Ільїна як побудовану виключно на канонічних релігійно-моральних цінностях православ'я, називають його „теоретиком православного меча” [16, с. 56]. Інші вчені вважають, що характеристика його філософії як виключно „православної” не відповідає істині [2, с. 53–55; 4, с. 286]. Щоб розібратися в цьому питанні, необхідно прослідкувати за еволюцією релігійно-філософських поглядів філософа протягом цілого його життя.

У дореволюційний період в царині релігійних пошуків Ільїна відчутним є вплив

німецької філософії, зокрема Гегеля і Ніцше. В теологічному аспекті це був вплив протестантизму, оскільки і Гегель, і Ніцше, незважаючи на всі перипетії релігійної проблематики в їх творах, походили з протестантського середовища, свідомо чи несвідомо були носіями протестантського світогляду. Цей світогляд є досить відчутним в їх творчості. Ф. Ніцше вважав, що саме Реформація заклала глибинні основи відродження німецької нації [14, с. 150]. Відомим фактом також є те, що філософія релігії Гегеля значною мірою створила засади для формування протестантської діалектичної теології [5, с. 197]. В дисертації „Філософія Гегеля як вчення про конкретність Бога і людини” Ільїн виступив проти поширеного в той час релігійно-етичного вчення Л. Толстого про „неспротив злу силою” саме в дусі протестантизму. Згадаємо, що Л. Толстой вважав головною метою кожної людини позбавлення від страждань і незавдання страждань іншим людям. Звідси теза про неспротив, бо опираючись злу насильством, ми намагаємось побороти страждання насильницьким шляхом, тобто завдаючи страждань іншим людям і в такий спосіб примножуємо страждання, а не ліквідуємо їх. На цій основі Л. Толстой заперечує державу і право як насильницькі форми організації суспільства. На відміну від Толстого Ільїн вважав, що зло неможливо знищити. В релігійно-філософській концепції, яку він розвинув в дисертації, Всесвіт розглядається як арена боротьби двох начал – доброго, божественного, раціонального, духовного і злого, матеріального, ірраціонального. Обидва начала, за його переконанням, створені Богом, який, породивши їх, втрачає над ними контроль. Внаслідок цього боротьба добра і зла в світі набуває стихійного характеру.

В 1925 р. в Берліні Ільїн видав книгу, в назві якої міститься антитеза вченню Л. Толстого „Про спротив злу силою” [12]. Одразу ж після публікації навколо цієї роботи розгорнулася гостра полеміка, в якій взяли участь відомі філософи еміграції. В цій книзі Ільїн висуває і відстоює дві головні тези. Перша полягає в тому, що в деяких випадках, коли вже всі інші шляхи опору злу використані і не дали очікуваних результатів, правомірним є використання засобів зовнішнього примусу, включаючи воєнну силу і фізичне знищення

носіїв зла. Зміст другої тези такий: людина повинна вести непримиренну боротьбу зі злом у своїй власній душі, застосовуючи до себе самої жорсткі психічні, а також і фізичні способи „самодисципліни”, впливу на свою тілесну, матеріальну природу. Ільїн писав, що душа людини – це головне поле бою добра зі злом [2, с. 54]. Тому саме на людину лягає відповідальність за боротьбу зі світовим злом, а, отже, і за долю божественного начала світу. Всі люди Землі повинні добре усвідомити нагальну потребу безкомпромісно боротися з вселенським злом, а також необхідність, якщо інакшого шляху немає, застосовувати насильство, або, за термінологією Ільїна, „фізичний примус” в цій боротьбі. Організовувати людей на колективну боротьбу зі злом має держава.

Виникає закономірне питання: де критерій розрізнення між добром і злом. Ільїн вважає, що універсальний об’єктивний критерій знайти неможливо. За його думкою, таким критерієм може бути лише внутрішнє, інтуїтивне, сердечне відчуття воїна, що бореться із світовим злом. Зрозуміло, що це дуже сумнівна основа. Чому ж І. Ільїн обрав саме це? Напевно, тут не йдеться про суб’єктивну мораль самого філософа. До речі, в більшовиків індивідуальне класове почуття відіграло не останню роль. Припустимо, що пояснення може бути таким. В часи великих соціальних зрушень відбувається і певний духовний злам, який супроводжується релятивізацією всіх звичних суспільних норм і цінностей. Цілі і очікування не можуть отримати достатньої реалізації в суспільстві. Людина шукає опори безпосередньо в собі, у своєму розумінні обставин і відчутті свого перебування в них. Якщо вона намагається об’єктивувати своє відчуття, то здійснює це в суб’єктивній формі, у вигляді віри. Опора на внутрішнє відчуття веде до різкого, позбавленого відтінків протистояння між добром і злом. Згідно з поглядами Ільїна, напруженість підсилюється ще й через те, що ламаються саме традиційні засади, для яких характерною є нерелексивність, прийняття сенсів як вічних і назавжди даних. Суспільно-історичний процес починає сприйматися як Армагеддон, і в такій битві виправдані найбільш радикальні засоби, неприйнятні з точки зору звичних релігійно-моральних установлень. Робота І. Ільїна починається з трагічної ноти і так само закінчується.

Можна припустити, що таке переживання автора спричинене суперечностями між загально-прийнятими релігійно-моральними установленнями і його осмисленням засобів і шляхів реалізації громадського обов'язку як боротьби зі світовим злом. Абсолютна відповідальність кожного з нас за все, що відбувається в цьому світі, – ось ключова ідея книги Ільїна „Про спротив злу силою”.

Позиції, що містяться в працях І. Ільїна, дають підставу виявити певний вплив на нього етики Ф. Ніцше. На відміну від релігійно-етичних поглядів Л. Толстого, який наголошував на пріоритеті діонісійної, тваринної, сотвореної природи в людині і не бачив можливості єднання людей в Бозі через Духа, Ільїн свою релігійно-етичну концепцію будує на постулаті про абсолютне переважання духовного над матеріальним, Духа над плоттю. На цій підставі робиться висновок про духовну єдність людей і про їх відповідальність за вкорінення добра в світі. Така позиція, безперечно, зближує його концепцію з відомим міркуванням Ф. Ніцше про відповідальність, яку людина в цьому світі повинна взяти на себе, оскільки „Бог помер”. [15, с. 593]. Не стверджуючи, що Бог помер, І. Ільїн проте безсилий зняти суперечність між добром і злом. Врешті-решт, за такою логікою не Бог, а людина опиняється в центрі світобудови, і вся відповідальність за перемогу добра в світі падає виключно на неї. Відчутним є вплив Ніцше на Ільїна і в міркуваннях про духовну любов, особливо ідей німецького філософа про любов до дальнього. Спільним в Ільїна з Ніцше є також своєрідний етичний аристократизм, що визнає нерівність людей в їх відповідальності за інших і за долю всього суспільства [15, с. 516, 518]. Як і Ніцше, Ільїн в цей період заперечує будь-які форми придушення свободи особистості.

Протягом швейцарського періоду життя Івана Ільїна його релігійні погляди еволюціонують від ліберального протестантизму в дусі неогегельянства і діалектичної теології до православ'я. В статті „Росія є живим організмом” він формулює надзвичайно цікаву і дуже дискусійну позицію: „Відстоюючи свою національність, Росія боролася за свою віру і релігію. Цим Росія як духовний організм служила не тільки всім православним народам і

не тільки всім народам європо-азійського територіального масиву, але й усім народам світу. Оскільки Православна віра є особливе, самостійне і велике слово в історії і в системі християнства. Православ'я зберегло в собі і турботливо вироснувало те, що втратили всі інші західні сповідання і що наклало свій відбиток на всі розгалуження християнства, магометанства, юдейства і язичництва в Росії. Будь-який уважний споглядач знає, що лютерани в Росії і реформати в Росії, англіканці в Росії і магометани в Росії різняться від своїх іноземних братів по вірі за устроєм душі і релігійності, віддаляючись від своїх першозразків і наближаючись непомітно для себе до Православ'я...” [7, с. 432].

В останні роки життя І. Ільїн починає ідеалізувати Росію і Православну церкву. В його роботах все більш відчутними стають слов'янофільські ноти. Показовою в цьому сенсі є стаття „Про руську ідею”, опублікована в 1948 р. Роз'яснюючи своє розуміння змісту руської ідеї, він писав: „Ми для Заходу не учні і не вчителі. Ми учні Бога і вчителі самі собі. Перед нами завдання: створювати руську власну духовну культуру – з руського серця, руським спогляданням, в руській свободі, розкриваючи руську предметність. І в цьому – сенс руської ідеї” [7, с. 441]. Відповідно до такого розуміння руська релігійність повинна вкорінюватися через сердечне споглядання і свободу і завжди дотримуватися позицій своєї совісті. Руське православ'я, за думкою Ільїна, повинно створювати „на засадах сердечного споглядання своє особливе православне богослов'я, вільне від розсудкового, формального, мертвого, скептично сліпого резонерства західних богословів; воно не повинно запозичувати моральну казуїстику і моральний педантизм із Заходу, воно повинно походити з живої і творчої християнської совісті („Бо ви, браття, на волю покликані” – Гал. 5:13) і на цих засадах воно повинно виробити східно-православну дисципліну волі і організації” [7, с. 441]. В наведених словах вельми відчутною є слав'янофільська основа поглядів І. Ільїна пізнього періоду творчості, його бажання обґрунтувати необхідність свого, самобутнього, „третього” шляху для Росії.

Підсумовуючи релігійно-етичні пошуки І. Ільїна, можна зробити такі висновки:

– у своїх духовних шуканнях філософ еволюціонував від неогегельянства і ніцшеанства в прихованому вигляді до консерватизму ортодоксального православ'я;

– в етичному аспекті спостерігається перехід від концепції „спротиву злу силою” до концепції любові; так, в 1948 році Ільїн стверджував, що головне в житті – це любов і саме любов'ю будується спільне життя на землі, адже з любові народжується віра і вся культура духа. Мислитель цілком і повністю поділяє біблійне положення про те, що Бог є любов (1 Ів.4:8);

– духовна еволюція І. Ільїна супроводжувалася втратою почуття реальності, зростанням слов'янофільських настроїв, проповіддю утопічних шляхів спасіння Росії;

– в пізніх творах мислителя акценти все більше зміщуються від раціоналістичних, прозахідних орієнтацій до концепції пріоритету почуття, душевності, серця, характерних для слов'янського світогляду.

Крім релігійно-етичних проблем, Ільїн в своїх роботах значну увагу приділив питанням держави і права та їх філософському осмисленню. Аналізуючи відповідні концепції Ільїна, слід враховувати ті зміни, які автор робив в різні часи. Філософія держави і права Ільїна відверто суперечила правовим релігійно-філософським поглядам діячів Срібного віку. Головне, в чому Ільїн розходився з іншими емігрантами, було питання про ставлення до держави. Мислитель завжди був завзятим прибічником єдиної і неподільної могутньої Росії, був послідовним унітарієм. Він негативно ставився до будь-яких федералістських теорій, не припускав можливості республіканського правління країною [4, с. 287; 8, с. 146–158]. Він вважав прийнятним лише монархічний устрій. В молоді роки мав ліберальні погляди на державу. За своїми позиціями він близький до конституційних демократів з їх теорією конституційної монархії. Тут відчутний вплив його вчителя, одного з лідерів партії кадетів Павла Новгородцева. Після революції Ільїн відстоює ідею абсолютної монархії як ідеолог „білого” руху. При цьому ідея монархізму в Ільїна органічно поєднується з ідеями свободи і любові, душевності, серця. Він визначив духовні засади у розумінні держави і права, що надає оригінальності цим його філософським поглядам. Ільїн писав: „Руське право і правознавство повинні берегти себе від західного формалізму, від самодостатньої юридичної догматики, від правової безпринципності, від релятивізму і сервілізму. Росії необхідна нова

правосвідомість, національна за своїми коренями, християнсько-православна за своїм духом і творчо-змістовна за своїми цілями. Для того, щоб створити таку правосвідомість, руське серце повинно побачити духовну свободу як предметну мету права і держави і впевнитися в тому, що в руській людині треба виховати вільну особистість із гідним характером і предметною волею. Росії необхідний новий державний устрій, в якому свобода розкрила б жорстокі і втомлені серця, щоб серця повному прикипіли б до батьківщини і повному звернулися до національної влади з повагою та довірою” [7 с. 443].

За думкою Ільїна, сучасна йому правосвідомість перебуває у стані глибокої кризи. До характерних ознак цієї кризи він відносив:

– заперечення духа, духовної особистості, духовної культури, віри, сім'ї, батьківщини і права як самостійних цінностей;

– зведення людського життя до матеріальних процесів, матеріального добробуту, оцінювання його за матеріальними критеріями;

– відсутність віри у силу особистої свободи, ініціативи і органічної творчої рівноваги між особистим і громадським життям;

– віру в силу механічної покірності, диктаторського наказу і заборони, в силу ворожнечі, класової боротьби, революції, загальної бідності і всезагальної зрівнялівки.

Наслідком впливу усіх цих факторів на масову правосвідомість є те, що право підміняється на практиці свавіллям. Позитивне право торжествує над природним. Головною причиною кризи європейської правосвідомості Ільїн вважав втрату релігійних коренів. В роботі „Шлях духовного оновлення” (1937) він писав: „Криза правосвідомості зумовлена його секуляризацією” [9, с. 249]. Подолання кризи Ільїн вбачає у відродженні християнства. При цьому він говорив про таке розуміння правосвідомості, яке містить у собі „почуття, волю, уяву і думку, і всю сферу несвідомого духовного досвіду” [9, с. 249]. Головними ворогами утвердження „нової християнської правосвідомості” були, за думкою філософа, дух скептицизму (все є сумнівним), дух релятивізму (все є відносним), дух нігілізму (ні у що не вірю).

В роботах з філософії права Ільїна привертає увагу поняття „абсолютної моральної норми”, яке трактується в такий спосіб: „Це –

абсолютизм не факту, а ідеї, не виявлення, а суті, не конкретного змісту, а абстрактних принципів” [11, с. 49]. Для філософа такою абсолютною моральною нормою є заповідь Христа – “...щоб любили один одного ви” (Ів. 15:12). Лише споглядальна любов відкриває люду шлях до релігійності і до Бога, а, отже, і до істинної християнської правосвідомості. Критикуючи марксистське розуміння закону як юридично оформленої волі того чи іншого класу, Ільїн підкреслював, що воля – це лише знаряддя любові. „Воля без любові, – писав він, – порожня, черства, жорстока, насильницька і, головне, байдужа до добра і зла. Вона швидко перетворить життя в каторжну дисципліну під командою порочних людей” [10, с. 398].

Важливим напрямком релігійно-філософських пошуків Івана Ільїна була роль німецької культури в творчості руського мислителя. У вітчизняній літературі ця роль всіляко припинювалася і замовчувалася. Тому І. Ільїна намагаються уявити суто православним філософом, теоретиком „православного меча” тощо. Як вже відзначалося, в молоді роки Ільїн стажувався в Німеччині і був серйозно захоплений німецькою філософською і теологічною думкою. Не викликає сумніву і той факт, що колеги сприймали його певною мірою як носія німецької філософської культури. Недарма Микола Бердяєв називав його „німцем в руській філософії”. Відомий історик філософії Василь Зеньковський (під час гетьманату П. Скоропадського він був головою департаменту у справах культури і релігій в Україні) в своєму двотомнику „Історія руської філософії” характеризує Ільїна як неогегельянця. Таку ж характеристику Ільїну дає і „Філософський енциклопедичний словник” [17 с. 203]. Про те, що культура і філософія Німеччини були близькі і цікаві для Ільїна, свідчить і той факт, що значну кількість своїх робіт він присвятив саме мислителям німецької класичної філософії. Особливо слід відзначити такі його статті: „Ідея особистості у вченні Штірнера”, „Криза ідеї суб’єкта в Науковченні Фіхте Старшого”, „Філософія Фіхте як релігія совісті”.

І. Ільїн належить до тих нечисленних інтелігентів, які не піддалися шовіністичним настроям у роки Першої світової війни. Він продовжує ґрунтовно студіювати філософію Гегеля. Внаслідок цих студій і з’явилася

дисертація, про яку говорилося раніше. Навіть коли нацисти примусили його емігрувати з Німеччини до Швейцарії, філософ продовжував досліджувати німецькі джерела з філософії і писати книги та статті німецькою мовою. Серед них такі роботи: „Співуче серце. Книга тихих споглядань”, „Про суть правосвідомості”, „Я вдивляюся в життя. Книга роздумів” та ін. Вище вже згадувалось про те, який вплив справив Ф. Ніцше на ранню творчість Ільїна. В пізніші періоди він зазнав впливу філософії Е. Гуссерля. Про це пише в своїх працях визнаний авторитет у дослідженні його філософії, його друг і біограф Микола Петрович Полторацький. Своєю чергою, філософські і релігійні погляди Ільїна викликали і далі викликають інтерес німецьких філософів і теологів. Про це свідчить, зокрема, публікація його робіт у Німеччині невдовзі після його смерті. Серед них: „Шлях до очевидності” (Мюнхен, 1957), „Співуче серце” (Мюнхен, 1958), „Про темряву і просвітлення” (Мюнхен, 1959) та ін. Проте вивчення і осмислення філософської спадщини Івана Ільїна на теренах його батьківщини відновлено нещодавно, тому питання про вплив німецької культури на його творчість залишається малодослідженим.

Підсумовуючи розгляд релігійно-філософських поглядів Івана Олександровича Ільїна, слід відзначити, що, незважаючи на всі суперечності і складність його ідей, він залишив глибокий слід у духовній культурі і жодні заборони і замовчування не змогли викреслити його ім’я і знищити його внесок у європейську філософію. Звертаючись до нових поколінь співвітчизників як за кордоном, так і у власній країні, тих, що втратили віру, всі духовні орієнтири, Ільїн з оптимізмом стверджував, що лише на шляху духовного народження згори люди знайдуть справжню віру і увірують в духовну присутність Бога. Він вважав, що питання сенсу буття на Землі є питанням про ті цінності, які є вищими за саме життя і мають верховний метафізичний і надсоціальний зміст. Утвердження такого сенсу життя, який був би досяжним для кожної людини в межах її індивідуального буття і одночасно давав би сенс буття людському суспільству, – ось релігійне завдання філософії, поставлене Іваном Ільїним. Лише в такому разі людина не буде розчинятися в системі цінностей, в аксіології. В самій цій аксіології слід розрізняти кожну людину, кожну особис-

тість. Кожна людина важлива з точки зору найвищої цінності. Такою аксіологією, за думкою І. Ільїна, є християнська антропологія, в якій людина розглядається як носій вічного божественного начала.

Іван Ільїн полюбляв повторювати, що філософія є більшою за життя: вона є завершенням життя. Проте життя передує: воно є джерело і предмет.

1. Бердяев Н.А. Русская идея // О России и русской философской культуре. – М., 1990. 2. Евлампиев И.И. Концепция „сопротивления злу силою” Ивана Ильина против этики „непротивления” Л. Толстого // Русская философия: новые решения старых проблем. Ч. II. – СПб., 1993. 3. Евлампиев И.И. Иван Ильин и его книга о Гегеле // И.А. Ильин. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. – СПб., 1994. 4. Замалева А.Ф. Лекции по истории русской философии (XI–XX вв.). – СПб., 2001. 5. Зассе Г. На том стоим. – СПб., 1994. 6. Зеньковский В.В. История русской

философии. В 2 т. Т.2. Ч.1. – Л., 1991. 7. Ильин И.А. Россия есть живой организм. О русской идее // Русская идея. – М., 1992. 8. Ильин И.А. О монархии и республике. – Нью-Йорк, 1979. 9. Ильин И.А. Путь к очевидности. – М., 1993. 10. Ильин И.А. Без любви // Русский эрос или философия любви в России. – М., 1991. 11. Ильин И.А. Философия и жизнь // На переломе. – М., 1990. 12. Ильин И.А. Погребение набальзамированного толстовства. Главы из книги „О сопротивлении злу силою” // Вопросы философии. – 1992. – № 4. 13. Кураев В.И. Ильин В.И. // Русская философия. Словарь. – М., 1999. 14. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. Соч. В 2-х т. Т.1 – М., 1990. 15. Ницше Ф. Веселая наука. Соч. В 2-х т. Т.1. М., 1990. 16. Тимофеев Л.И. Иван Ильин: Мораль и сопротивление злу силою // Русская философия: Новое решение старых проблем. Ч.II. – СПб., 1993. 17. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.

УДК 283/289; 281.96

В.П. Савельєв

Прикарпатська філія Міжрегіональної академії управління персоналом

ВПЛИВ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

© Савельєв В.П., 2004

Досліджуються спроби реформувати Православну Церкву України в 1917 – 1921 рр. на засадах поєднання християнської і національної ідей. Аналізуються як позитивні, так і негативні аспекти цього процесу. Наголошується на актуальності цього історичного досвіду для сучасних зусиль, скерованих на реформування політичної системи в Україні, а також на подолання кризових явищ в Українській Православній Церкві.

The article contains the analysis of the attempts to reform the Orthodox Church in the Ukraine during 1917 – 1921. This reformation endeavoured in one's own way to unite the Christian idea and the national idea together. The author investigated both the positives and the negatives aspects of this process. Especially the author pays attention to make use of the historical experiments for the present interest of the political reform in the Ukraine and for overcome the contemporary crisis in the Ukrainian Orthodox Church.

„Коли мудрий утискає, то й сам нерозумним стає”

Книга Еклезіястова 6:7

Пошук ідеологічних парадигм розвитку сучасного українського суспільства триває. За роки незалежності вітчизняні інтелектуали добре усвідомили, що прапор національної ідеї, піднесений у визвольних змаганнях за не-

залежність України, не зміг згуртувати націю в належний спосіб. Національна ідея, відірвана від інших чинників духовного поступу, виявилася неспроможною консолідувати навколо себе більшість громадян України. Саме тому